

УДК 94(477.43)“192/193”:316.48

О.А.Посвістак

Політика щодо упокорення і радянзації подільської інтелігенції як вияв політичного конфлікту в 20-30-х рр. ХХ ст.

У статті зроблена спроба висвітлення основних напрямів розвитку політичного конфлікту між культурно-освітньою і науковою інтелігенцією Поділля і владою у 20-30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: політичний конфлікт, конфлікт цінностей, конфлікт інтересів, конфлікт ідентифікації, інтелігенція, радянська організація.

Конфлікти є природним явищем суспільного життя. Сучасна епоха розглядається багатьма вченими як період загострення суперечностей з тенденцією до наростання конфліктів, а управління ними – як одна з найважливіших умов підтримки соціально-політичної стабільності всередині країни та на міжнародній арені. Найгостріші конфлікти відбуваються у сфері політики, тому в наш час проблема політичного конфлікту залишається дуже актуальною та потребує дослідження і пошуку нових шляхів вирішення. Корисним може стати досвід 20–30-х рр. ХХ ст. У той час політичний конфлікт досяг високої гостроти, особливо між інтелігенцією та владою. Остання відмовилася шукати компроміси і вдалася до політики упокорення та радянзації, що призвело до поступового збільшення гостроти у період, який розглядається.

В сучасній історичній науці немає окремої праці, де б висвітлювалася проблема розвитку політичного конфлікту між владою та представниками культурно-освітньої та наукової інтелігенції на регіональному рівні, проте дотично вона розглядається в працях В.Макарової, В.Христофорової¹, В.Нестеренка², В.Савчука³, В. Касьянова⁴, В.Жезицького⁵. Нами частково вивчено окремі аспекти зародження самого конфлікту⁶, але проблема все ще потребує комплексного вивчення.

Політичний конфлікт – це зіткнення, протиставлення різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед із боротьбою за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу, а також з політичними перспективами розвитку суспільства. Суб'єктами конфлікту стають сторони, які усвідомили протиріччя і обрали як спосіб його вирішення зіткнення, боротьбу, суперництво⁷. Такий спосіб розв'язання протиріччя здебільшого стає не-

минучим тоді, коли зачіпає інтереси й цінності взаємодіючих груп, за відвертого зазіхання на ресурси, вплив у системі політичних відносин, за доступ до прийняття загальнозначущих рішень, за монополію своїх інтересів і визнання їх суспільно необхідними⁸.

Зародження політичного конфлікту між інтелігенцією і більшовиками стало об'єктивним явищем і пов'язане з тим, що інтелігенція в свій час була активною політичною силою, дійовим елементом партій, що протистояли більшовикам, або конкурували з ними в боротьбі за владу. До того ж, протистояння в Україні між більшовиками та інтелігенцією ускладнювалося існуванням національного питання, шляхи вирішення якого бачилися діаметрально протилежними⁹. Це призвело до того, що значна частина національної інтелігенції, зокрема, і освітян Поділля, в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. була серед борців за незалежність України. До педагогів належало багато керівників повстанського та підпільного руху початку 1920-х рр.¹⁰, учасників петлюрівського і гетьманського рухів. Після їх краху на останньому рубежі захисту УНР – на Поділлі осіла значна частина патріотично налаштованої інтелігенції. Проте на початку 20-х років фахівців “нової генерації” практично не було, тому доводилося користуватися “послугами” “старої” інтелігенції, за якою пильно наглядали чекісти¹¹.

У відносинах влада-інтелігенція мали місце практично всі типи конфліктів. У політичній науці поширеним є поділ їх на конфлікт цінностей, конфлікт інтересів, конфлікт ідентифікації. Так, конфлікт цінностей постає як зіткнення різних ціннісних орієнтацій. Розбіжності в цінностях – одна з передумов конфлікту, а коли вони виходять за певні межі, виникає конфліктний потенціал, формується передконфліктна ситуація. Протистояння між партією та інтелігенцією було неминучим, адже остання прагнула до загальнодемократичних принципів, що суперечило бажанню більшовиків мати монопольне становище у політичному та ідеологічному житті. Тому розпочалася боротьба за те, щоб цілі та інтереси радянської влади були визнані, як загальні, більшістю суспільства. Більшовики приступили до подолання “контрреволюції в умах” і почали боротьбу проти інакомислячих.

Ще з 1921 р. звільнення з роботи, арешти викладачів і виселення, інтелігенті погляди яких видавалися небезпечними для нової влади, набули значного поширення. Зокрема, заарештували Ю.Сіциньського, П.Клепатського. Чимало студентів, особливо з сімей священників, були “вичищені” зі стін вишів¹². Формувалися списки інтелігенції, що підлягає зсилці в

межах країни чи висилці за кордон¹³. Лише у червні 1922 р. Кам'янець-Подільська комісія з чистки радянських установ від негідного елементу постановила звільнити з посад 82 особи¹⁴, а у 1923 р. “ліквідували” групу вчителів Поділля (106 осіб): 25 з них засудили до страти, 56 – до різних термінів ув'язнення, 25 звільнили з роботи¹⁵.

Ідеологічну загрозу більшовики вбачали і у представниках культу, тому 7 березня 1922 р. Раднарком прийняв постанову про недопущення до служби в системі освіти священників, равинів, ксьондзів тощо¹⁶. Будь-яке спілкування інтелігентів зі священниками піддавалося осуду¹⁷.

Для забезпечення виховання генерації людей із новими цінностями у 1923 р. секретаріат ЦК наголосив на необхідності створення нового викладацького кадру вишів, який може здійснити повну реорганізацію вищої школи відповідно до потреб радянської республіки. Першим кроком до його виконання був добір до молодшої групи наукових робітників найбільшої кількості комуністів та безпартійних, котрі б активно з ними співпрацювали щодо перетворення вищої школи на радянський зразок¹⁸. Регулярними стали курси політичної перепідготовки вчительства з метою створення комуністичних кадрів робітників¹⁹.

Аналізуючи конфлікт інтересів, пов'язаний із зіткненням різних, насамперед політичних і соціально-економічних інтересів, варто сказати, що представники інтелігенції, люди мислячі, розуміли, що методами насильства збудувати міцну державу не вийде. Позицію значної частини вчительства Вінниці ілюструють слова вчителя Доброгая: “Нам потрібен такий лад, який забезпечив би вільний розвиток національної культури і, головне, не насаджував би соціальних конфліктів на селі. Таким ладом я вважаю УНР, побудовану за принципом коаліції з орієнтацією всіх організацій, що претендують на боротьбу за Україну”²⁰. Більшовики ж прагнули зробити все, щоб не втратити контролю над нею і намагалися проводити політику, яка б унеможливила рух опору і сприяла б утвердженню в середовищі інтелігенції програмних засад більшовиків.

Варто сказати, що інтелігенція, переживши всі жорстокості громадянської війни, голоду і розрухи, безправ'я і утисків, певною мірою обнадіяна політикою коренізації все більше схилилася до співпраці з владою, підкоряючись потребам розвитку культури, науки. Це спричинило конфлікт ідентифікації, у якому віддзеркалюється суперечність щодо вільного визначення громадянином своєї етнічної та громадянської належності. Наприкінці 1933 – на початку 1934 рр. органами ДПУ було сфальсифіковано справу “Польської організації військової” на Поділлі. Просто прина-

лежність до польської національності могла обернутися звинуваченнями у шкідництві, полонізації тощо. Всього у цій справі незаслужено притягнули до відповідальності 103 працівників польських навчальних закладів²¹. Постанова оргбюро ЦК КП(б)У від 19 квітня 1934 р. “Про виконання постанови листопадового пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У” та постанова політбюро ЦК КП(б)У від 13 грудня 1933 р. “Про кадри шкіл нацменшостей” спонукали до проведення всебічної перевірки всіх польських та німецьких шкіл, їх працівників, вивчення стану викладання історії, географії, суспільствознавства та перегляду бібліотек. Необхідність здійснення таких заходів пов’язувалася з тим, що діяльність польських шкіл, ніби то, “трала на руку” тим “буржуазно-націоналістичним фашистським елементам”, які начебто, ставили собі за мету здійснення “насильницької полонізації” українського населення²². В результаті проведених перевірок із 285 польських шкіл у 1933–34 навчальному році 133 реорганізували в українські. У тих закладах, які зберегли свій характер, продовжували знаходити контрреволюційні елементи, котрих звільняли з роботи і піддавали репресіям²³.

У квітні 1935 р. у постанові ЦК КП(б)У “Про реорганізацію польських і німецьких шкіл у прикордонних районах” йшлося про штучне створення польськими націоналістами своїх шкіл у районах, де переважало українське населення, зокрема, у Проскурівському, Волочиському, Городоцькому і Сатанівському, і доручив відповідній комісії розробити конкретні заходи. Керуючись цією постановою, окружні партікоміти спільно з органами виконавчої влади приймали рішення про ліквідацію польських шкіл. В результаті проведеної роботи їх кількість в регіоні скоротилося до 29 шкіл²⁴. На початку 1935 р. в 14 польських школах Кам’янецьчини навчалися 1192 учні, викладали 48 вчителів, окружний відділ народної освіти прийняв ухвалу про перетворення їх на українські²⁵. З 1938 р. розпочався процес русифікації, російська мова мала вивчатися як один із найважливіших предметів²⁶.

Отже, надавши на певному історичному етапі можливість вільного визначення своєї етнічної приналежності та деякої свободи розвитку меншинам, більшовики з часом цю ж етнічну приналежність перетворили на доказ провини.

Крім згаданих типів конфліктів, учені ще виокремлюють вертикальні політичні конфлікти, які розвиваються за лінією “влада – суспільство”. В їх основі різний доступ соціальних груп до управління, різні можливості впливу на прийняття рішень. Влада як предмет конфлікту виступає засо-

бом доступу цих груп до економічних і соціальних благ. З перших днів більшовики розпочали боротьбу за вплив у системі політичних відносин, за монопольний доступ до влади²⁷ і вони намагалися закрити всі шляхи до управління для різношерстої інтелігенції. Зокрема, мізерною була кількість людей розумової праці в партійних організаціях. За даними Вінницького обкому КП(б)У, у 1930 р. в 22 районах членами партії були лише 3,8% вчителів, членами комсомолу – 30%, решта 66% – позапартійні²⁸. До того ж, неохоче залучалася інтелігенція і до участі у місцевих радах. Так, у Війтівському районі на Проскурівщині відсоток учителів, обраних до сільрад, був чи не найменшим – 0,4%²⁹. У с.Міцівці Солобоковецького району проти кандидатури вчителя активно агітував секретар сільради³⁰.

Щоб відволікти освітню та наукову інтелігенцію від боротьби за вплив у сфері державного управління більшовицька влада висувала нові рухи – відмінників та ударників народної освіти, де партійці та члени КСМ мали б зіграти ключову роль. Однак ці сподівання не виправдалися. Зазначені категорії через відсутність необхідної фахової підготовки не змогли очолити цього руху, що, зокрема, засвідчив приклад Летичівського району³¹.

До вертикальних конфліктів зараховують статусно-рольові конфлікти. Їх джерелом є нерівність політичних статусів, нерівний обсяг політичних і громадянських прав тощо. Ці конфлікти можуть підживлюватися відчуттям певною групою відсутності соціального визнання і влади. У 20–30-х роках ХХ ст. проявилася невідповідність між соціально-культурним статусом інтелігенції, з одного боку, і матеріальним становищем, а також обмеженістю політичних і громадських свобод, з іншого. Попри часто низький рівень кваліфікації, педагоги настільки перевантажувалися додатковими обов'язками, що на виконання основної роботи не вистачало ні часу, ні сил. Так, на Кам'янецьчині, у селі Вихватнівці, 440 дворів обслуговував один учитель. Крім педагогічної діяльності, він щей виконував обов'язки техсекретаря партосередку, агітпропа осередку, члена правління сества і рахівника, голови правління хати-читальні, голови райкому Робос, члена правління окрфілії Робос, керівника культкомісії сільради, члена райвиконкому, уповноваженого райкому МОПРу, голови ревкомісії пожежної дружини, члена ревкомісії КНС, голови комісії з охорони праці в спілці Робос у районі, прикріпленого до осередку ЛКСМу, і нарешті, прикріпленого до іншого села, як партієць³². Попри таке величезне перенавантаження матеріальне забезпечення було незадовільним. Так, грошей і мануфактури на початку 1920-х років вчителям не передбачалося взагалі, але те, що вони отримували, вистачало лише на 95% харчування для однієї

особи, а не всієї сім'ї³³. Мала місце тенденція, коли заробітна платня падала. Так, на одну ставку 12 розряду в Кам'янці-Подільському у травні було видано: 5,5 фунта (1 фунт=0,45 кг) жита, 7 фунтів житнього борошна, 2,5 фунта кукурудзяного борошна, 1,5 фунта гречки, 2,5 фунта квасолі, 1,5 фунта сала. Грішми виплачували у березні – 120 крб., у квітні – 35 крб. На той час ціни на продукти у цьому місті були такими: хліб – 100 крб. за фунт, м'ясо – 100 крб. за фунт, молоко – 300–500 крб. за чверть літра³⁴.

Поряд з цим більшовики вживали заходів щодо політичної ізоляції культурно-освітньої та наукової інтелігенції регіону, обмеження її інтелектуальної свободи, свободи творчості. Появилися переслідування, шельмування та прямі репресії, і на перший план у цьому виходить соціальне замовлення: боротьба з куркульством, націоналізмом, шкідниками. При цьому загальним правилом виступає пріоритет класового над загальнолюдським, унітарного над особистим і самобутнім³⁵. Інтелігенція потерпала від постійного контролю. Кожне слово органи ДПУ могли використати проти того чи іншого вчителя, викладача тощо³⁶.

Всі вертикальні конфлікти виникають як результат соціального порівняння. Група може порівнювати своє становище з кращою позицією у минулому³⁷. В даному разі становище культурно-освітньої та наукової інтелігенції Поділля з приходом радянської влади різко змінилося на гірше порівняно із дореволюційним періодом. Це стало ще однією з причин постійного наростання протистояння.

Примітки:

1. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ. 1921–1923 / Вступ. ст., сост. В. Г. Макарова, В. С. Христофорова; коммент. В. Г. Макарова. – М. : Русский путь, 2005. – 544 с.

2. Нестеренко, В. А. Українське вчительство Поділля в 1920–1930-ті роки: суспільно-політичний портрет / В. А. Нестеренко // Освіта, наука, культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2003. – Т. 3. – С. 155-164; Його ж. “Просвіта” на Кам'яничині в 1921–1923 рр. / В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996.

3. Савчук, В. Краєзнавство Поділля ХІХ–ХХ ст. / В. Савчук // Краєзнавство. – 1999. – № 1-4. – С. 91-94.

4. Касьянов, В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х рр.: соціальний портрет та історична доля / В. Касьянов. – К., 1992. – 176 с.

5. Жезицький, В. Й. Репресивна політика на Поділлі в 20-х – першій половині 30-х рр. / В. Й. Жезицький. – К., 1997. – 95 с.

6. Посвістак, О. А. Культурно-освітня і наукова інтелігенція Поділля та влада на початку 20-х рр. XX ст.: зародження політичного конфлікту / О. А. Посвістак // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 16. – С. 254-262.

7. Бабкіна, О. В. Політологія: навчальний посібник / О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – К. : ВЦ, 2006. – С. 240-248.

8. Конфліктологія: [підручник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец.] / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін.; за ред. професорів Л. М. Герасіної та М. І. Панова. – Харків : Право, 2002. – С. 112.

9. Касьянов, В. Зазначена праця. – С. 22-23.

10. Нестеренко, В. А. Українське вчительство на Поділлі в 1920–1930-ті рр. – С. 155.

11. Жезицький, В. Й. Зазначена праця. – С. 15.

12. Прокопчук, В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX – поч. XXI ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – С. 56.

13. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ. 1921–1923. – С. 97.

14. Нестеренко, В. А. Зазначена праця. – С. 157-158.

15. Там само. – С. 158.

16. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. Р. 1098. – Оп. 1. – Спр. 189. – Арк. 39; Спр. 52. – Арк. 133.

17. Державний архів Вінницької області. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 165.

18. ДАХО. – Ф. п. 3. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 11.

19. Там само. – Ф. п. 3. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 4.

20. Там само. – Ф. п. 29. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 122.

21. Місінкевич, Л. Репресії інтелігенції Поділля в 30-х роках XX ст. та шляхи її реабілітації / Л. Місінкевич // Освіта, наука, культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 100.

22. Місінкевич, Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. XX століття) / Л. Місінкевич. – К., 2001. – С. 139.

23. Там само.

24. Там само.

25. Нестеренко, В. А. Репресії проти польського населення прикордонних районів СРСР в 30-х р. / В. А. Нестеренко // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 350.

26. Про організацію під час літніх канікул в школах одномісячних семінарів

та курсів масової перепідготовки вчителів з метою підвищення їх кваліфікації з російської мови та літератури // Збірник наказів НКО. – 1938. – № 15. – параграф 11. – С. 8-9.

27. Конфліктологія. – С. 112.

28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2717. – Оп. 3. – Спр. 1759. – Арк. 5.

29. Перевибори сільрад закінчено // Червоний кордон. – 1930. – 18 березня. – С. 4.

30. Хто був проти вчителя // Червоний кордон. – 1930. – 18 березня. – С. 4.

31. ДАХО. – Ф. Р. 388. – Оп. 5. – Спр. 56. – Арк. 60.

32. Червоний кордон. – 1927. – 1 червня. – С. 4.

33. Коляструк, О. А. Реалії повсякдення науково-освітньої інтелігенції Поділля в 20-х рр. XX ст. / О. А. Коляструк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наукових статей. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 267.

34. Там само. – С. 267-268.

35. Автушенко, І. Б. Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20–30-ті рр. XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. Б. Автушенко / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 20 с.

36. ДАХО. – Ф. П. 3. – Оп. 1. – Спр. 90. – Арк. 27.

37. Політологія: навчальний посібник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.

Резюме

В статтє предпринята попытка освещения основных направлений развития политического конфликта между культурно-образовательной и научной интеллигенцией Подолья и властью в 20–30-х гг. XX в.

Ключевые слова: политический конфликт, конфликт ценностей, конфликт интересов, конфликт идентификации, интеллигенция, советизация.

Одержано 3 жовтня 2011 року